

KRYSTYNA DUBEL

Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Wydział Zamiejscowy w Opolu

PRZYRODNICZE UWARUNKOWANIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

W rozwoju zrównoważonym zasadnicze znaczenie ma dostosowanie rodzaju i form działalności gospodarczej do uwarunkowań przyrodniczych. Odniesiono problematykę do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Słowa kluczowe: uwarunkowania przyrodnicze, zrównoważony rozwój

I. WSTĘP

W czasach, w których antropopresja przyjęła formy i nasilenie zagrażające podstawom egzystencji ludzi w skali globalnej, równoważenie rozwoju jest odpowiedzią na zagrożenia. Planowanie przestrzenne jest jednym z ważniejszych narzędzi, które mogą służyć ochronie środowiska przyrodniczego.

Pożądaný (właściwy) stan środowiska przyrodniczego można osiągnąć poprzez odpowiednie jego użytkowanie, ochronę i kształtowanie. Oznacza to, że winniśmy oddziaływać na jednostki gospodarujące, ograniczać zakres i określić sposób korzystania przez nie z zasobów naturalnych i walorów środowiska.

Ograniczoność przestrzeni sprawia, że niezbędna jest stała racjonalizacja zagospodarowania przestrzennego, regulacja rozwoju społeczno - gospodarczego i ochrona środowiska przyrodniczego. Jedną z najistotniejszych zasad ochrony środowiska przyrodniczego jest zasada *prewencji*. Zapobieganie powstawaniu zanieczyszczeń i zagrożeń jest o wiele korzystniejsze i tańsze niż późniejsze próby przeciwdziałania skutkom niekorzystnej ingerencji w środowisko.

Sposób korzystania z przestrzeni kraju, regionu, gminy lub miasta przesądza o stanie środowiska i możliwościach jego ochrony oraz warunkach kształtowania tej przestrzeni teraz i w przyszłości. Zagospodarowanie przestrzenne w zasadniczy sposób determinuje przekształcanie środowiska oraz warunki ochrony jego walorów i zasobów. Szczególnie, że przestrzeń jest w sposób najbardziej oczywisty - ograniczonym wyczerpywalnym zasobem środowiska, przy czym przestrzeń faktycznie dyspozycyjna „kurczy” się w coraz szybszym tempie.

Początków zrównoważonego rozwoju poszukiwać należy w działalności - Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju, która pod kierownictwem Gro Harlem Brundtland wyznaczyła środowisku oprócz gospodarki i spraw socjalnych, funkcje jednej z trzech

* *Pracę recenzował:* prof. dr hab. Krzysztof Kasprzak, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

podstaw dalszego rozwoju świata. W sporządzonym wówczas raporcie „*flaszka wspólna przyszłość*” - po raz pierwszy pojawiło się pojęcie zrównoważony rozwój (*sustainable development*) (tzw. raport - 1987 Brundtland). Ochrona środowiska i rozwój gospodarczy nie mogą być względem siebie konkurencyjne, ale współdziałające.

Przez rozwój *zrównoważony* (*sustainable development*) rozumiany jest taki sposób gospodarowania, w którym eksploatacja zasobów naturalnych nie prowadzi do degradacji użytkowanych terenów i ich otoczenia, a równocześnie pozwala na zaspokojenie obecnych i przyszłych potrzeb i aspiracji społeczeństwa. Rozwój *zrównoważony* utożsamiany jest z ekorozwojem definiowanym jako system działań polegających na racjonalnym wykorzystaniu, kształtowaniu i ochronie środowiska.

II. UWARUNKOWANIA PRZYRODNICZE W ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONYM

O możliwościach dalszego rozwoju regionów w większym niż do tej pory stopniu obok uwarunkowań społeczno-ekonomicznych decydować winny *uwarunkowania przyrodnicze*. To one bowiem w dużym stopniu stanowią podstawę lub barierę dalszego rozwoju. Ekologiczne uwarunkowania i bariery rozwoju społeczno-ekonomicznego są trójakiego rodzaju:

a) bariery *uniwersalne* (biologiczne):

- powietrzna,
- wodna,
- glebowa;

b) bariery *zasobowe* (surowcowe):

- zasobów leśnych,
- zasobów wodnych,
- zasobów agroekologicznych,
- zasobów mineralnych;

c) bariery przegrzewie rozwoju gospodarczego:

- przestrzenna kumulacja zagrożeń,
- przestrzenne kolizje wykorzystania zasobów,
- redukcja wartości środowiska przyrodniczego spowodowana ich strukturą przestrzenną.

Zarówno działalność z zakresu ochrony przyrody, jak i wszelkie poczynania gospodarcze, winny być projektowane z możliwie najpełniejszym uwzględnieniem naukowo udokumentowanych prawidłowości funkcjonowania ekosystemów i układów krajobrazowych. Wymaga to:

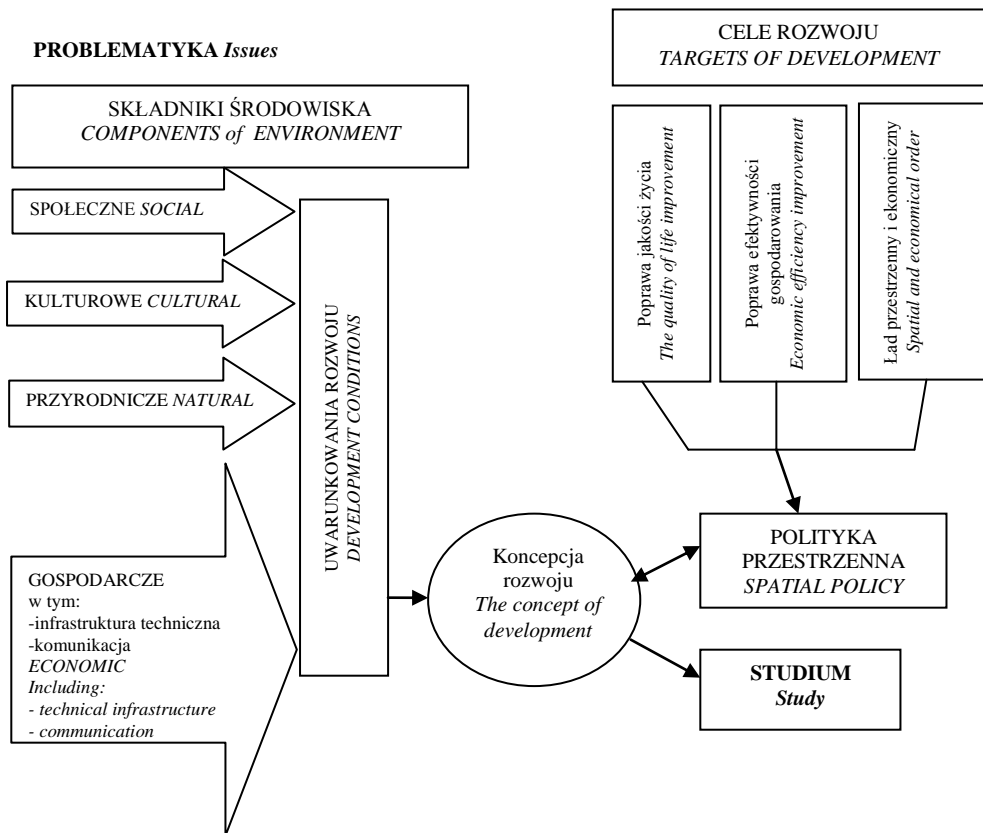
- dostosowania struktury i poziomu produkcji do warunków i zasobów środowiska przyrodniczego;
- uwzględnienia w rachunku ekonomicznym kosztów regeneracji odkształceń i zniszczeń środowiska przyrodniczego w celu stymulacji wprowadzania nowych technologii dostosowanych do prawidłowości funkcjonowania ekosystemów;
- pełnego uwzględnienia w planowaniu przestrzennym wymogów równowagi ekologicznej pomiędzy elementami naturalnymi i kulturowymi w środowisku oraz zasady odtwarzalności eksploatowanych zasobów naturalnych.

Nowe podejście do problematyki przyrodniczej w rozwoju regionów i krajobrazu wymusza ustawa o *Planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z 2003 r. Ustawa przyjmuje kryterium zrównoważonego rozwoju jako wiodące dla całokształtu gospodarki przestrzennej.

W sporządzanych dla województw opracowaniach pt. „*Studium zagospodarowania przestrzennego województwa*”, określić należy uwarunkowania (rys. 1), cele i kierunki dalszego rozwoju. Przygotowanie tego typu opracowań planistycznych wymaga

przeprowadzenia oceny:

- stanu środowiska przyrodniczego (w tym zasoby, walory i zagrożenia);
- stanu gospodarki regionu z uwzględnieniem potrzeb restrukturyzacji;
- struktury społeczno - demograficznej;
- infrastruktury społecznej i poszczególnych jej podsystemów (oświata, służba zdrowia, sport i rekreacja) w ujęciu ilościowym, przestrzennym i funkcjonalnym;
- stanu układu urbanistyczno - architektonicznego w gminach i regionie.

Rys. 1. Problematyka w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Fig. 1. The issues of conditions and directions in boroughs spatial development study

Analizę uwarunkowań rozwojowych regionu (gminy) rozpocząć należy od oceny stanu środowiska przyrodniczego. Przy ocenie zasobów, walorów i stanu zagrożenia środowiska zastosować można metodę autorki zaprezentowaną w publikacji pt. *Powszechna inwentaryzacja przyrodnicza gmin*", Opole, 2007. Inwentaryzacja przyrodnicza stwarza podstawę dla: () realizacji krajowego systemu obszarów chronionych; () rozwoju konserwatorskiej ochrony przyrody; () charakterystyki zasobów i stanu wód powierzchniowych i podziemnych; () przygotowania programu ochrony i racjonalnego wykorzystania wód (w tym strefy ochrony ujęć wód powierzchniowych, budowy zbiorników retencyjnych); () opracowania programu wdrażania zasad rolnictwa ekologicznego na obszarach cennych przyrodniczo; () opracowania programu ochrony

i wykorzystania walorów turystycznych regionu; () określenia przyrodniczych wymogów rozwoju poszczególnych obszarów, w nawiązaniu do specyfiki warunków naturalnych.

Rzetelna wiedza o uwarunkowaniach przyrodniczych regionu (gmin) ułatwia przygotowanie programu w zakresie:

- działań niezbędnych dla zminimalizowania występujących zagrożeń środowiska przyrodniczego;
- zasad racjonalnego gospodarowania środowiskiem.

Skuteczniejszą niż do tej pory ochronę zasobów przyrody zapewnia:

- ograniczenie pozyskiwania zasobów do niezbędnego minimum;
- powtórne wykorzystanie surowców;
- minimalizacja ilości i toksyczności zanieczyszczeń;
- odtwarzanie równowagi ekologicznej;
- częściowe wykorzystanie potencjału przyrodniczego;
- ochrona elementów przyrody, których wartości ekonomicznej nie da się lub nie powinno się wyliczać (piękno krajobrazu, cisza itp.).

W koncepcji *zrównoważonego* rozwoju regionu uwzględnić należy konieczność:

- racjonalnej gospodarki zasobami wodnymi;
- poprawy jakości stanu wód i powietrza atmosferycznego (w wyniku stosowania odpowiednich rozwiązań technicznych i technologicznych);
- właściwego kształtowania systemu obszarów chronionych;
- rekultywacji gruntów zdegradowanych i zdewastowanych oraz zagospodarowania części nieużytków;
- zwiększenia udziału powierzchni leśnych o funkcjach środowiskotwórczych,
- wdrażania zasad rolnictwa ekologicznego;
- rozwoju przyjaznych dla środowiska form turystyki (w tym eko i agroturystyki);
- ewentualnego wykorzystania naturalnych warunków przyrodniczych do rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego;
- wykorzystania lokalnych „niekonwencjonalnych” źródeł energii np. wody, słońca, wiatru, biogazu;
- rozwoju tzw. „czystego przemysłu” o energooszczędnych i bezodpadowych technologiach o tzw. „zamkniętych obiegach”, który nie zagraża środowisku przyrodniczemu;
- stosowania zasad recyklingu (ponownego wykorzystania) przy zagospodarowaniu odpadów komunalnych;
- uwzględniania architektury krajobrazu w planowaniu przestrzennym;
- kształtowania ładu przestrzennego.

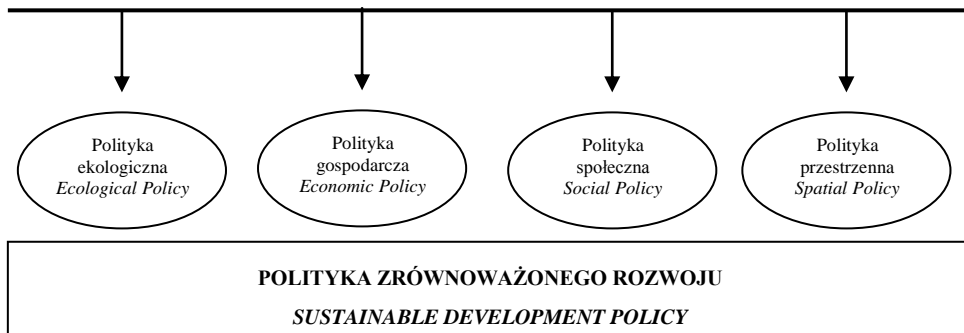
Do osiągnięcia celów ekologicznych niezbędne jest:

- określenie przyrodniczego potencjału funkcjonowania regionu;
- wyznaczenie przyrodniczych ograniczeń oraz barier rozwoju zagospodarowania przestrzennego;
- scharakteryzowanie konfliktów i kolizji w środowisku, zarówno istniejących jak i wyznaczonych tendencjami zmian środowiska, a także nowych, związanych z określonymi nowymi formami działalności gospodarczej;
- opracowanie regionalnej koncepcji ekorozwoju opartej na priorytecie celów ekologicznych oraz podporządkowania rozwoju przestrzennego danego obszaru zasadom ekologicznym;
- określenie celów, zasad oraz sposobów realizacji polityki ochrony środowiska.

Za szczególnie ważne przy przestrzeganiu wymogów ekologicznych w gospodarce przestrzennej (rys. 2) należy uznać:

- ustalenie ciągów i powiązań ekologicznych, warunkujących zachowanie przyrodniczej konstrukcji planowania obszaru;

- określenie koncepcji sieci osadniczej w wielkości poszczególnych jej ogniw w dostosowaniu do warunków przyrodniczych;
- zapisanie przyrodniczych wymogów rozwoju poszczególnych obszarów w nawiązaniu do funkcji rozwoju i specyfiki warunków naturalnych;
- wskazania kierunków działań dla zminimalizowania konfliktów środowiskowych;
- przedstawienie koncepcji ochrony i kształtowania środowiska dla określonych obszarów (ze wskazaniem docelowego stanu);
- rewitalizację obszarów przekształconych gospodarczą działalnością.

Rys. 2. Polityka przestrzenna jako część polityki zrównoważonego rozwoju
Fig. 2. *Spatial policy as a part of sustainable development policy*

III. PODSUMOWANIE

Rozwój cywilizacyjny sprawia, że przestrzeń w sensie użytkowym kurczy się - co powoduje, że konieczne jest przyjęcie dwóch strategicznych przesłanek:

- a) dążyć do ograniczenia zajmowania czynnej biologicznie przestrzeni oraz promować intensyfikację wykorzystania trwale już zainwestowanego obszaru z wykorzystaniem nowoczesnych, innowacyjnych rozwiązań;
- b) użytkować przestrzeń, zwłaszcza aktywną biologicznie tak, aby prowadzić do jej wzmocnienia z wykorzystaniem przede wszystkim zasobów odnawialnych, nie zaś do obniżenia jej walorów.

Polski model *zrównoważonego* rozwoju zakłada z jednej strony nadanie rozwojowi konsumpcji i produkcji oraz rozwojowi cywilizacyjnemu kierunku zachowującego w sposób trwały walory i zasoby środowiska, z drugiej zaś czynną ochronę środowiska przyrodniczego. W tym celu przewiduje się: () długotrwałe wykorzystanie odnawialnych zasobów naturalnych; () efektywną eksploatację nieodnawialnych zasobów energii; () utrzymanie stabilności procesów ekologicznych i ekosystemów; () ochronę różnorodności genetycznej oraz ogólną ochronę przyrody; () zachowanie i polepszenie stanu zdrowia ludzi, bezpieczeństwa pracy i dobrobytu.

W poszukiwaniach sposobu przeorientowania gospodarki regionów wykorzystać należy zróżnicowania przyrodnicze i gospodarcze gmin. O rozwoju gmin decydować winny następujące przesłanki:

1. walory środowiska przyrodniczego, które obok uwarunkowań ekonomiczno - społecznych tworzą potencjał materialny zrównoważonego rozwoju;
2. występujące zagrożenia środowiska i działania podejmowane na rzecz łagodzenia ich skutków;
3. walory kulturowe;

4. infrastruktura techniczna, która w przypadku nowoczesności wpływa na przyspieszenie procesów rozwojowych;
5. przekonanie społeczności lokalnej o konieczności zmian dotychczasowego sposobu gospodarowania.

Rozwój zrównoważony obszarów wiejskich wyrażać się winien dążeniem do:

- zgodność charakteru i struktury rozwoju i zagospodarowania przestrzennego z cechami i walorami środowiska przyrodniczego;
- zgodność poziomu i intensywności rozwoju i zagospodarowania z naturalną pojemnością środowiska i jego odpornością na degradację;
- ekspozowanie wartości przyrodniczych, kulturowych) i walorów krajobrazowych środowiska i ich harmonizowanie z zagospodarowaniem;
- tworzenie warunków przestrzennych zapewniających ochronę unikalnych wartości i walorów środowiska przyrodniczego i antropogenicznego;
- tworzenie warunków społeczno - ekonomicznych i przestrzennych umożliwiających odzyskanie utraconej równowagi ekologicznej.

Wymienione przesłanki winy doprowadzić do zaakceptowania przez społeczeństwo takiej koncepcji rozwoju, której celem jest osiągnięcie dobrobytu społeczno - gospodarczego bez obawy zagrożenia zasobów przyrody. Akceptacja taka jest warunkiem przekształcenia gospodarki regionu w duchu zrównoważonego rozwoju.

IV. LITERATURA

1. Borys T.: Ład przestrzenny, a zrównoważony rozwój. (w:) Budowanie w pięknym krajobrazie. ADREM. Jelenia Góra. s. 71-76. 2007.
2. Dubel K.: Gospodarka przestrzenna w zarządzaniu rozwojem gminy (w:) Śląsk Opolski. Państwowy Instytut Naukowy - Instytut Śląski w Opolu. s. 5-11. 2007.
3. Dubel K.: Inwentaryzacja przyrodnicza gmin. Opole. 2007.
4. Dubel K.: Strategia rozwoju gmin położonych na terenach przyrodniczo cennych (w:) Budowanie w pięknym krajobrazie (2). ADREM. Jelenia Góra. s. 57-68. 2007.
5. Gorzelak G., Tucholska A.: Rozwój, region, przestrzeń. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Warszawa. 2007.
6. Kozłowski S.: Zrównoważony rozwój - program na jutro. ABRYS. Poznań – Warszawa. 2008.
7. Poskrobko B., Kozłowski S.: (red.) Zrównoważony rozwój- Wybrane problemy teoretyczne. Białystok – Warszawa. 2005.

ENVIRONMENTAL DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

According to principles of sustainable development, it is crucial that fields and forms of economic activity are adjusted to environmental conditions. The issues is related to the conditions and directions in boroughs spatial development study.

Key words: environmental determinants, sustainable development